

1258

TOPIC: HISTORY OF NAMOSI

INFORMANT: JOSEFA RAUTO (M. 71 YRS)

PLACE OF ORIGIN: LOMANIKORO NAMOSI

PLACE OF INTERVIEW: GALOA SERUA

DATE: 19 / 8 / 86.

INVESTIGATOR: SITERI DAWAI.
R.

Sa vinaka, au na talanoataka vakalailai, na gauna keitou a biuta kina e dua na vanua keitou a vakoro tiko kina ~~vakalailai~~ i liu, keitou qai lai tawani Namosi. Me vaka taki au, au a se ka lailai sara. Na i tubutubu nei tamaqu, e a wele toka ga e nona koro. Na neitou gole mai oya, keitou qai mai tauyavutaka tale ga na koro oya.

-- E rawa ni o vakamacalataka, se na cava na vuna e na nodratou a toki tani mai kina e na vanua e ratou a sa tiko mai kina mai liu, me ratou qai lako sobu mai kina, me ratou qai mai tawana na vanua o Namosi?

O keitou, e na neitou kau mai, o keitou me mai nona Bete ni valu na Tui Namosi. Me keitou gole mai, me keitou mai kila tu yani o cei e na mai vakayacora e dua na i tovo ca. Kevaka e na vakarau gole mai e dua na i valu, o koya e a lai kau mai kina na i tubutubu nei tamaqu, me mai Bete nei Tui Namosi.

-- E kena i balebale, e ratou a sa tawana rawa tu na Tui Namosi

ni bera ni rau qai ....?

E ratou a sa tiko rawa yani. E ratou a tiko mada yani i Wainimala, ni vosota. Me otia oya, me qai lai laurai mai na vanua keitou mai tiko kina.

-- E vica sara mada na mataqali, se na yavusa, se na tokatoka e tiko e na nomudou koro. E rawa ni o vakam^{macala}acalataka mai se e vica na kena levu ni tokatoka e tiko e na nomudou koro? Vinaka, au na rawa ni tukuna kece na levu ni mataqali e ra tiko e na noqu koro. Na i matai ni mataqali, o koya e veiliutaki tiko ni kua, e na neitou koro vakaturaga o Namosi, e kedratou i cavuti tiko, o Nabukebuke . O koya oqo, e a solia toka na Vunivalu na Tui Namosi, me ratou liutaka tiko na koro oqo. Na kena i karua, o Nabukebuke o Matakibau. E levu na Nabukebuke e na neitou koro. E dua tiko o Nabukebuke oya, e dua o Nabukebuke Matakibau, e dua o Nabukebuke Navunisei. E dua o Nabukebuke Wainigusunikalou. E sa qai mai tu yani na mataqali tale i ra, o koya e vakatokai o Vanuaca. O Nasilime, e lako tiko o Matanivanua, o Naqelekautia, e matanivanua tiko kina ni Vunivalu na Tui Namosi. O Nabocoko, o Nadakuni, o Vatuvula, o Nadakuniibure, Nailago. O Vatuvora, o Nakorobalavu, o Nadoloi, o Navokece, o Namara, o Salatu. O ira kece oqo, na levu ni mataqali e ra tu e na koro oqo.

-- E vakacava o kemudou, e rawa ni o vakamacalataka tale mada, se na mataqali cava o dou tiko kina, na i tokatoka kei na yavusa o dou tiko kina? Sa vinaka, o au na noqu i tokatoka, o Namara. Na mataqali o Soloira, na yavusa o Nadoloi.

-- Na i tutu cava sara mada, o dou vakaitavitaki kemudou kina e na nomudou koro?

Vinaka vakalevu. Na i tutu keitou vakaitavitaki keitou kina, vua na neitou Vunivalu, o keitou na nona liganikau. E dau tukuni tu e na kena i vosavosataki vakanamosi, me Liganimovi, na nona gaqana Tui Namosi. Me dau yadravi koya e na nona gunuva na yaqona vakaturaga, ni lako mai, me mai qarava e dua na soqo e na neitou koro, e keitou dau lai yadravi koya mai.

-- E rawa ni o vakaraitaka mada, se na cava mada na kemudou kau, se na cava mada na kemudou i cavuti, o koya o dou dau rogo kina na koro oqo?

O keitou, kevaka au na tukuna yani na keitou i cavuti, vata kei na neitou kau, e ra na dredre e so. Na i matai, au na kaya toka yani na co, na kena i karua, na ka i wai, na sici.

-- E rawa ni o vakamacalataka mada, se o dou veitauvutaki mada kei na vanua cava. Se o cei na koro o dou veitabani kina. E rawa tale ga ni o vakamacalataka se e vu vakacava na nomudou wa ni veiwekani oqo?

O au, e dua na mataqali, e tiko e na neitou koro, e rawa ni vakamacalataki vakamatai lalai, o koya e vakavuna kina na neitou veitauvutaki, se e keirau veitabani. Na mataqali Nabocoko. E na dua na gauna makawa, e a gole kina na i tubutubu nei tamaqu. Ia ni kua, keitou sa mai cokovata tiko, e dua e yacadratou na Navokece. E sa qai gole o koya, e qai lai moku mai e na vanua e ratou a tiko mai kina

na mataqali oqo.

-- E rawa ni o ni vakaraitaka sara, se na vanua cava sara mada e a lai moku maikina oqo?

E a lai moku, e na vanua e a lai biuta toka mai kina na nodratou i keli ni valu. Na yaca ni keli ni i valu oqo o Vatuwaqa. E sa qai gole e dua na kequ kawa oqo, o koya e mai vakavuna meu mai cegu toka kina ni kua, gole cake o koya, e sa qai lai gole cake e na nodratou i keli ni valu na turaga oya. O ratou na mataqali oqo, o ratou mai neitou koro. Me ratou lai kani koya mai kea. Na yaca ni qase oqo, au na tukuna yani vei kemuni na yacana, o Leone Tauleka, o koya e a ~~lak~~ lai moku e na keli ni i valu. O koya e vakavuna tiko na neitou veitabani tiko kei iratou na mataqali oqo. E na nodratou a kania, se ratou a mokuta e dua vei keitou. O koya keitou veitabani tiko kina, me yacova mai na gauna ni kua.

- E vakacava na sala ni veitauvutaki?

Na sala ni veitauvutaki, e so vei iratou e dre tiko, e so vei ratou, e ratou a tukuna tiko, o keitou e a sega tiko ni dua na ka e na Natuvora, e so mai na Korobalavu. O koya na veitauvutaki oqo, oqo e dua ga keirau veitacini, keirau veiluveni tiko. E sega ni vaka e keitou caka tiko o keitou oqo, na veitabani. Oya na veitabani oya, keirau sota oqo, e sa rawa sara ga kina na kavoro oya. E rawa niu luvata na noqu i sulu, luvata o koya na nona i suŋu. Oya dina na veitabani oya. O koya na veitauvutaki, ~~se~~ sega ni rawa ni

da cakava kina. E vaka ta oqo ni da sota kei ira i Kadavu,
'bula tauvu, bula tauvu'.

-- E rawa ni o talanoataka, se na koro cava, se na vanua cava
o dou veitauvutaki kina kei Namosi, kei na vu ni nomudou
veitauvutaki?

Nak koro o Serua, keitou veitauvutaki. Keitou veitauvutaki
e na veigauna makawa ga. E tautauvata tiko oya kei na
gauna ni valu. Vata na yalewa. O koya e sa qai mai cakava
gona oya, na veitabani. E sa qai ra veisolisolikitaki gona
na yalewa. E kau mai nayalewa mai Namosi, na luvei Navunivalu,
na luvena. E kau mai ki vua na Turaga na Tui Serua. O koya
e mai yaco tiko kina oqo na veitauvutaki. Na nodrau vei
solisoliki vakaturaga, vakavunivalu. Vunivalu na Tui Serua,
Vunivalu na Tui Namosi. O koya gona oya na veitabani.
Veitabani, mai oqori e dua na kequ kawa. Mai vuni tiko, mai
kana tiko e na i sovasova mai Deuba. Na ka oya e ra tukuna
tiko, na yacani qase oya o Nagata. E mai kana benu wavoki
e na i sovasova. E ra nanuma tiko o ira, ni tamata oqo e
lialia. E sega ni lialia. Na vanua e curuma na manipusi,
e curu kina o koya. E vakalialiatiki koya voli, e saga tiko
o koya me moku rawa na kawa vakavunivalu mai Serua. Ni a
talai tiko mai o koya i Vale Levu. Na nona yaco ga mai o
koya, o koya na Vunivalu me sa mai moku, lesu tale o koya,
me sa lai tiko yani i Iobau. Au sa guilecava na yaca ni
vanua mai Iobau. E dua na vanua mai Iobau, e voleka yani
e na vanua e tiko kina, e na loma ni ba ni bulumakau ni kai

Idia, na vanua oya e mai toka kina na qase oqo. O koya e mani vakavuna kina oya me veitabani taki tiko, me baleta tiko ga na yalewa, e na kena veivaluti tiko o Namosi vata kei Serua.

-- E rawa ni o na vakamacalataka, se na mataqali cava, e buli me Tui kei Namosi?

Sa vinaka. Au a sa tekivu taka mai liu, baleta e a liu mai vei rau na qase. O koya e qase oqo, o Ratu Vio beka. Io au vakabauta ni o Ratu Vio. O koya oqo, e a kawa vakaqase, e sa lai tu yani i Namosi, o koya oqo, e ra dau tukuna tiko, na kawa ni masi. E turaga levu, e turaga e qase, e sa mai Tui Namosi, e ratou sa qai mai tukuna me buli. Me buli o koya me sa Vunivalu. E qai tukuna o koya, 'ragone, waraki tacimudou, o koya oqo e sa na buli, me na nomudou turaga'. O koya o Nabukebuke o Narukutabua tiko e na gauna ni kua, o koya e sa veiliutaki, o koya na kawa ni gone. O na raica, e na veiyasai Viti taucoko, kevaka e dua e buli, kevaka e sa mate e dua na turaga, e vo tiko e dua na yalewa, e na buli nayalewa me Tui. O Nabukebuke e sega ni rawa. Ni sa mate ni kua e dua na tagane, e na sega ni rawa ni buli ni kua e dua na yalewa. Baleta na kena taqomaki e dua na lawa vaka Nabukebuke, me kua ni kabasu. Au sega ni kila na kena lawa vakanamosi. Vakavalagi ga au kila tiko, e na kabasu na kena qaravalation, ni lawa kei Nabukebuke. Na lawa oqo, e dua na lawa dredre, vereverea. E sa qai tukuni gona oya, me sa qai mai buli o koya na gone. Kevaka ni o na raica, kevaka e dua e mate mai Namosi, vei iratou na kawa vakavunivalu, i Narukutabua, e sa narawa ni na buli ga na gone. Ke qase o

yalewa, e na sega ni rawa ni buli o yalewa, e na buli ga o koya e gone. Me yacova tiko mai na gauna ni kua.

-- Me tagane ga?

Do, me tagane. E na sega ni buli rawa o yalewa. Kevaka e sega na kawa tagane vakavunivalu, e na tiko e dua tale, o koya e tarava na kawa vakanavunivalu mai Namosi, mai Nabukebuke, e sa yaga me buli. E na sega ga ni buli e dua na yalewa. O koya gona oya na vuna de watina, na turaga ni Lau. Na watina na turaga ni Vanua Levu, se mai vei na vanua, me na qai mai vakaleqa na neitou matanitu. O koya oqo, e ra na sega ni duavata kina o ira na kena matabose beka vakaturaga. Na kena vosataki vakanamosi, na kena vono vakavanua. E ra dau vonotaka, e sega ni dodonu oya. De sa vakawati tiko mai oqori na yalewa qase. E sa qase tiko mai e nayavusa e vakavunivalu. E sega ga ni dodonu me liutaka o koya na matanitu. Me liutaka ga vakagone, ke a se gone ga, e sa na soli ga ki vua, na i tutu vakavanua. Me yacova tiko mai ni kua, e na nodaru veitalanoa tiko oqo,

-- E rawa ni o vakamacalataka ga ve au, se na mataqali cava e ratou bulia na Tui Namosi. Me vaka e so na veikorokoro, e dau tu ga o koya e bulia na i liuliu ni dua nakoro. E rawa ni o vakamacalataka, se o cei na mataqali e tiko e na nomudou koro, o koya e bulia na turaga?

E dua e vinaka, Ko e dua tale ko e tukuni toka oya, o koya oqo na kawa kei Ratu Vio. O koya na masi ni vanua. O koya o ratou na dau veibuli, o koya e dau tukuni tiko, o Nabukebuke

Navunisei. Ni o na vakarogoca tiko na yaca e na tiko vei ratou, e sega tale ni dua na yaca, e tiko tale vei ~~xxi~~ ira na kai Nabukebuke. E tiko ga vei iratou. O Tui Iawaki, baleta o koya e kaci ga vakadua, e kaciva na vanua taucoko. O Iawaki, o Wainikoroiluva e rakaci. Taniela Rakacikaci. O Tui Iawaki, na nodra Tui o Iawaki. Na Iawaki oqo, na nodra koro o Wainikoroiluva, me yaco sara i Vinuqa. E dau tukuna o Rakacikaci, Tui Iawaki raica rawa mai na nomu tamata. O koya e dua namarama i vale, keirau dau veitalanoa toka kina oqo, o ratou na kawa dina ni veibuli kei Nabukebuke. E sega tale ni dua vei ira tale, e na koro o Namosi, se e na yasana o Namosi. O ratou saraga oya, o Nabukebuke o Navunisei.

-- E kena i balebale, e sa tu ga o koya e dodonu me bulia na Tui?

E tu saraga o koya me bulia na turaga, e sega tale. Kevaka e sa dre toka o koya, o ratou na turaga oqo, e na sega ga. Me yacova mai e na gauna ni kua, e na vakadinadinataka, o koya e Tui Namosi tiko e na gauna ni kua, e se sega ni gunuva na bilo vakavunivalu. Baleta tiko, ni se sega ga ni se lako ki vei iratou na kena i tukutuku. E ratou sa vakadonuya. Ia, e vasu turaga tale tiko ga o koya e na nodratou loma ni vale, na turaga ni Navunisei. E so na kena i vosavosa, e ra dau tukuna va oqo, e lai kaci vakacava na Vunivalu e na vanua oya, momo. E lai kaci vakacava e na vanua oya, Taitai. Me yacova mai ni kua, e so vei ira, baleta o ira na taroga

tiko mai na mataqali taro va oqo i Namosi, o ira oqo e ra sega ni kilai ira, e ra lako mai vakacava e na koro ko Namosi. Se o cei e kauti ira mai e na koro vakanamosi. Baleta o ira oqo, e ra dau tukuna, e fa tiko beka mai Vanua Levu, mai Taveuni, ni o ira oqo e ra savu mai. E sega ni ra kilai, se e ra lako tiko mai vakacava, me ra mai butuka na koro oqo. O ira oqo, e ra mai vakaleqa tiko, na bula kei Nabukebuke e na gauna ni kua. O koya e mai yaco tiko kina oqo, o koya na veisei e lako tiko oqo, e a sega ni rawata kina na Vunivalu na nona kaukauwa na Tui Namosi. E baleta tiko, na veisei o koya e tiko i loma oqo. O ~~Ex~~ Nabukebuke ka, o Nabukebuke ka, e ratou sa guileca kece o ratou oqo, e sa nanumi ga mai o Nabukebuke Rokotabua, vata kei ira na kena vo, o koya e ra tiko mai muri. E sa guileca tiko o koya e veibuli, se o cei e a veibuli. O koya oqo, o koya e sa leqa tiko ni kua, e na koro vakaturaga o Nabukebuke. -- E kena i balebale, me lai yacova vata saraga ni sa duavata kina?

O koya saraga oqori. Me ra sa na duavata saraga, ni ra sa na solia kece na nodra veivakadonui. Kevaka ga e ratou na dre tiko, e na sega ga ni rawa. E dodonu ga me na lako sara ga e dua na kena i tukutuku vakaturaga. E dau tukuni va oqo, ni dau tuberi saraga na kena kamunaga vakaturaga. E na nodratou loma ni vale, o ratou mai Navunisei. Ni ratou kawa tale tiko ga vakaturaga. Mai na daku ni kuila ki na loma ni kuila, oya e dua na ka dina vakaturaga. E sa na liu

ga o Narukutabua. Mai na daku ni kuila, e kilai tiko mai kina, o koya e veibuli, e nona tiko na bilo ni veibuli, se na ka ni veibuli. Ni kua, e so e ra tiko mai ~~Navunisei~~ ^{Navuniasitu}.

-- Mai vei oya?

Mai Namosi. Navuniasitu na yacana e liu, e liu e yacana o Nailega. O Nabukebuke o Naileni. Ia o ratou, o Nabukebuke, o Namatakula. O ratou oqo, e ratou taura tiko na bilo oqo. E na gauna e sa yalayala kina o tamadratou, e sa qai tukuni, 'na bilo oqo,' ia e na gauna oqo, e sa sega ni tukuni va oya na i lakolako mai vale levu, e ka vakavunivalu na bilo oqo. E sa yali ni kua na kena i vola, e sa bulu. E sa bula wale tu ga o Navunisei, o Nabukebuke o Namatakula. E tiko vei iratou na kena bilo, o koya nabilo oqo, ni sa tara toka va oqo o tamadratou, e sa na qai tukuna tiko va oqo o koya, 'na gone, dou raica kece na luvequ, na noqu bilo au sa ma taura tiko oqo. Au sa na solia vei kemudou nalewa ni qele, na manumanu, na kau. Na tamata ga au na warai ni solia. Au sa solia kece vei iko na ka na luvequ. Na qele, na manumanu, na co, na ka kece, na tamata ga au na sega ni solia ki vei iko'. Ke o na taroga o koya o a taroga tiko i liu, ni a taroga toka e liu, na marama o ni a taroga toka e liu, e na vakadinadinataka. E a soli wale ga na lewa, me lewa na qele kei na manumanu, na tamata ga e sega. E se tiko ga vei iratou na kena lewa, tiko ga vei iratou na kena dina. E ratou sa sereka sara, 'Io veibuli'. Me baleta na Vunivalu o koya e lako tiko mai oqo, na Tui Namosi tiko e na gauna ni kua.

- E kena i balebale, e sa na vakayacori sara tiko ga va oya na i tovo vakavanua, me yacova tu mai e na gauna oqo? Donu. E na gauna oqo, na veivakarokorokotaki ga e lako tiko. Ia, na veivakarokorokotaki dina vakaturaga, me lako yani, me serevaki na mena yaqona, e yadravi mai, e caka tiko. Na bilo ga e dodonu me gunu kina o tamana e liu, me wili dina ni o koya e a Vunivalu dina e na koro ko Namosi, se e na yasana ko Namosi, tikina o Namosi, e se sega ni tara na tebe ni gusuna. E a se gunuva wale ga na bilo ga o koya e a soli. E a soli vua me gunuva. Ia, na veika taucoko va oya, e a se sega. E serevaki na mena yaqona, e yadravi mai, ia e sebera ga ni qiri na ~~me~~ nona lali. Oqo na lali e kilai kina mai na veikorokoro vakanamosi, e basika mai na Vunivalu. E qiri na lali se e sega.
- O ni a qai rogoca tiko ya na neirau veitalanoa kei Josefa Rauto, e na nona vakamacalataka tiko kina na nona koro. Oya o Lomainikoro mai Namosi.

SA OTI.